

Alpo Rusi

Stasi-tutkimus Suomessa

VASTINE KIMMO ELON ARTIKKELIIN

Kimmo Elon tohtori Johannes Pakaslahden DDR- ja Stasi-yhteyksiä koskeva tutkimus julkaistiin *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa 2/2014. Elon artikkelissa oli viittauksia allekirjoittaneenkin tutkimuksiin, ja vuosina 2000–2003 läpikäymääni prosessiin epäilyinä vakoilusta Stasin hyväksi vuosina 1969–1976 tietolähdeoperaatio ”Pekkana”. Olisi ollut korrektaa tuoda esille, että kyse oli perusteettomiksi osoittautuneista epäilyistä, jotka tahallisesti ja lain vastaisesti vuodettiin julkisuuteen laajalti kuukausia ennen kuin epäilyjä alettiin kunnolla tutkia. Tämä menettely kielii prosessin poliittisuudesta. Lisäksi Elo on arvioinut Stasin (MfS) arkistojatavalla, joka edellyttää tarkistuksia.

Vuonna 2000 Suojelupoliisi takavarikoi sille Yhdysvalloista tarjottujen Stasin (MfS) ulkomaanvakoilun suomalaisia koskevia arkistotietoja niin kutsutun Rosenholz-aineiston. Se käsittelee joulukuussa 1988 operatiivisesti aktiivisena olleet Stasin värvätyt, kontaktihenkilöt ja tietolähteet. Supon edustaja (Hannu Moilanen) kertoi medialle vuonna 2003 Supon pitävän ”Rosenholz-aineistoa uskottavana tutkimuksen perustana”.

Stasin ulkomaanvakoilun HVA:n F-16-henkilökortteja on 280 000 noin vuodesta 1969 vuoteen 1989, mutta vain ne tapaukset, joissa käytettävissä on F-16 (henkilökortti), F-22 (operaa-

tiokortti) ja *Statstikbögen* (Keskusarkistokortti), muodostavat tutkinnallisesti ja ajallisesti kokonaisuuden, joiden osalta lähtökohtana on riittävä aineisto. Joulukuulta 1988 löytyvät nämä aineistot. Niihin ei myöskään vielä vuonna 2000 soveltunut vanhentumissääntö. Ainoa aloitettu esitutkinta kohdistui silti ”Pekkaan”, joka suljettiin kuitenkin jo lokakuussa 1977. Miksi näin vanha tietolähdeoperaatio vuodettiin medialle ja poliittisella epiteetillä ”törkeä vakoilu”? Tämä on toinen seikka, joka viittaa Supon poliittisiin motiiveihin.

Kaiken kaikkiaan kyse oli arviolta 50 tapauksesta, joista Supo nosti tarkemman tutkimuksen kohteeksi 10–15 tapausta. Valtionsyyttäjä Jarmo Rautakoski onkin arvostellut *Helsingin Sanomissa* 24.1.2010 Suojelupoliisia siitä, että se ei lopettanut tammikuussa 2003 esitutkintaa, kun oli selvinnyt, että olin syytön. Tietenkään esitutkintaa ei olisi tullut aloittaa, koska selvitykset olisi tullut tehdä etukäteen syyttömyyden osoittamiseksi. Tämä on kolmas seikka joka viittaa tapauksen poliittisiin motiiveihin.

Toisarvoisten tietolähteiden pengontaa

Professori Kimmo Rentola viittasi *Ratakatu 12* -teoksessa Stasin tietolähde-operaatio ”Pekkaan”, mutta ei tuonut esille, että mahdollisena rikoksena vanhentunut tietolähdeoperaatio tarkoitti Jukka Rusia. Otan Rentolan kirjoituksen esille, koska hän on toiminut Supon palkkaamana Stasi-asiantuntijana ja saamani tiedon mukaan Elon Pakaslahti-tutkielman mentorina.

Stasilla oli värväytyjä suomalaisia agentteja varmuudella myös muurin murtuessa vuonna 1989. Luotettavan kuvan saaminen todellisesta vakoilusta on ollut kuitenkin vaikeaa, ellei aineistosta löydy värväysasiakirjoja ja muita vakoilusta kertovia todisteita. Tutkimatta jätettyjen tapausten joukossa on esimerkiksi ”Larsen” (Lassi Päivärinta), joka oli värvätty vuonna 1982 ja toimitti aineistoja Stasille vuoteen 1989/1990. Rentolakaan ei käsittele teoksissaan Stasin elektronisen vastavakoilun (HA II) värvätyinä

VTT Alpo Rusi on suurlähettiläs (a.D.) ja kansainvälisten suhteiden dosentti Helsingin yliopistossa.

agenttina vuosina 1979–1986 toimineen Riitta Juntusen (”Kati”) tai Jouko Jokisaloon (”Boris”) tapauksia nähtävästi juuri näistä syistä. SKP-taustaisten agenttien asiakirjat ovat olleet Rentolan käytössä aivan varmasti, jos ne ovat myös allekirjoittaneen käytössä. Onkohan tässä tavoitteen huomion suuntaaminen pois todellisesta vaikoilusta?

Suomen poliittisten toimijoiden ja entisen Itä-Saksan eri puolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen väliset suhteet olivat tiiviit, mitä olen selvittänyt jo *Vasemmalta ohi* -teoksessa (2007). Tätä yhteistyötä ja jopa yhteistoimintaa ei kannattaisi kiistää, saati unohtaa. Stasilla oli vuosien aikana kymmenittäin tärkeitä tietolähteitä suomalaisessa virkamieskunnassa ja politiikassa. 2000-luvulla Itä-Saksa-yhteistyö on kuitenkin haluttu unohtaa. Kalevi Sorsa väitti *Pohjalainen*-lehdessä toukokuussa 2003, että hän ei tuntenut ketään DDR:n Helsingin edustustosta. Lisäksi SDP asetti Sorsan mukaan suhteet DDR:n kommunistiseen SED-puolueeseen viimeiselle sijalle. SED:n arkistojen mukaan SDP ja SED tiivistivät kuitenkin 1960-luvun lopulta lähtien suhteitaan joka vuosi. Syksyllä 1976 Sorsa kutsui jopa SED:n politbyroon jäsenen Paul Vernerin vierailulle, mikä oli varsin rohkea avaus sosialidemokraattiselta puolueelta.

Myös SKP:llä oli läheinen yhteistyösuhde DDR:n kommunistipuolueen SED:n kanssa. Suhteita hoitivat 1960-luvulla etenkin SKP:n pääsihteeri Ville Pessi ja keskuskomitean jäsen, kansanedustaja Gösta Rosenberg. Tshekkoslovakian miehitys vuonna 1968 jakoi SKP:n niin sanottuihin stalinisteihin ja enemmistöläisiin. Elo on kuitenkin nostanut Tohtori Pakaslahden yhteyden peitenimi ”Andreakseen” – ja sen ettei Pakaslahti ole ”Andreas” – esille tavalla, joka ei käsittele asianomaisen asemaa SKP:n vähemmistön kansainvälisen toiminnan tärkeänä toimijana.

Niin sanotun stalinistisiiven *Tiedonantaja*-lehden Itä-Berliinin kirjeenvaihtajana vuosina 1972–1979 toiminut Johannes Pakaslahti kuului SKP:n stalinisteihin, jotka hyväksyivät Prahan

miehityksen ja siten voiman käytön ja siihen neuvotuneiden turvallisuuspalvelujen toiminnan ”sosialismin turvaamiseksi”. Stasi ja KGB suojelivat vaikuttajakommunisteja jättämällä heidät kirjaamatta rekistereihinsä. Suomen turvallisuuden sisäinen uhka kylmässä sodassa syntyikin SKP:n ja muiden Neuvostoliiton yhteistyökumppaneiden toiminnasta. Yliopistotason tutkijoiden tulisi tiedostaa tämä perusongelma. Sama ongelma liittyy suomettumisen tutkimiseen. Kun se ilmiönä kielletään, ei tarvitse välittää uhreista saatikka miettiä ilmiön moraalisia ulottuvuuksia.

Elo pitää *Ratakatu 12* -teosta jonkinlaisena Suomen Stasi-tutkimuksen luotettavana perusteoksena, mitä asemaa sille ei voida suoda monestakaan syystä. Etenkin professori Kimmo Rentolan osuus siinä on selektiivinen ja johdatteleva. On ymmärrettävää, että kommunisti tarkastelee kommunismin historiaa eri tavalla kuin kommunismin uhri. Kirjoissaan Rentola kuvaa Tuure Leheniä ”veteraanikommunistiksi” tai ”sotilasiantuntijaksi”, mutta uusimman saksalais-tutkimuksen valossa hän oli vuosikymmeniä Neuvostoliiton sotilastiedustelussa terrori-iskuihin erikoistunut kouluttaja – mitä selvitan *Etupiirin ote* -kirjassa (2014) – ja Stasin ensimmäisen päällikön ystävä. Sekä Elo että Rentola vähättelevät SED-diktatuurin kanssa harjoitetun yhteistyön merkitystä. Todellisen vakoilun siivuuttava ja toisarvoisten tietolähteiden pengonta palvelee tätä vähättelyä.

Rosenholz-aineiston poliittinen torppaus

Jouduin teoksessani *Tiitisen lista: Stasin vakoilu Suomessa 1960–1989* (2011) työskentelemään annettujen sääntöjen pohjalta, koska Supo oli takavarikoinut suomalaisista tehdyt F-16-kortit vuodelta 1988. *Helsingin Sanomien* ja myös muiden lähteiden mukaan päätöksen Rosenholz-aineiston vastaanotosta teki kolmikko pääministeri Lipponen, presidentti Halonen ja ulkoministeri Tuomioja huhtikuussa 2000.

Presidentti Tarja Halonen on selityksen velkaa osallisuudesta Rosenholz-aineistojen käsittelyyn. Näin siksi, että hän oli itse DDR:n tunnustamisliikkeen aktivisti, ja siksi, että Rosenholz-aineistossa oli ainakin yksi hänen vaalikampanjaansa vuonna 2000 osallistunut henkilö, peitenimi ”Kati” (Riitta Juntunen). Todettakoon, että sekä ulkoministeriön että Supon arkistosta on hävinnyt ulkoministeriön Supolle maaliskuun alussa 2000 osoittama Rosenholz-aineistoja koskeva lausuntopyyntö liitteineen. Sen sijaan Supon niukka vastaus löytyy, ja siinä on viittaus ulkoministeriön lausuntopyyntöön. On mahdollista, että tämä asiakirjan häviäminen liittyy siihen, miksi Rosenholz-aineistot salattiin ja vuonna 1990 niin sanottu Tiitisen lista jätettiin tutkimatta.

Tutkiessani suomalaisia Stasin tapauksia en saanut Andreas-kansiossa siihen kuulunutta F-16-korttia, joka olisi tietenkin kertonut, että kyse oli DDR:n edustuston diplomaatista. Tein tämän vuoksi sen loogisen johtopäätöksen, että kyse on 1) suomalaisesta Stasin tietolähteestä tai kontaktista, koska F-16-kortti oli oletettavasti Supolla (näin on muissakin tapauksissa), kuten ”Boris”, ”Kati”, ”Mantel”, ”Marcus”, ”Melone”, ”Pekka”, ja 2) muut asiakirjat antoivat aihetta yhdistää Pakaslahden peitenimeen ”Andreas”. ”Boriksen” ja ”Katin” kansiot olen saanut täydellisinä Saksan Stasin arkistosta hoitavalta viranomaiselta BSTU:lta.

”Andreas” välitti tietoa myös Rauhanpuolustajista, tai pikemminkin sen kanssa kilpailevista rauhanliikkeistä. Pakaslahti oli ainakin ”Boriksen” (Jouko Jokisalo) tietolähde asiakirjatodisteen mukaan vuodesta 1978. Värväysvaiheessa Jokisalo nimittäin kertoi Stasin upseereille tuttavapiiriinsä kuuluvan Pakaslahden puolisoineen. Muun muassa vuonna 1983 Stasi antoikin ohjeita ”Borikselle” tohtori Pakaslahden tapaamisesta tiedonsaantimielessä. On myös selvää, että DDR:n sotilastiedustelun tietolähde 1980-luvun Helsingissä oli Suomen Rauhanpuolustajien johdon edustaja, vaikkakaan ei varmistettavasti Pa-

kaslahti. Se merkitsisi, että Rauhanpuolustajien sisällä oli Stasin myyrä ilman, että 8 vuotta DDR:ssä *Tiedonantajan* kirjeenvaihtajana toiminut pääsihteeri oli asiasta tietoinen.

Tohtori Johannes Pakaslahden rooli *Tiedonantajan* toimittajana Berliinissä on jo sellaisenaan ”tapaus”, jonka yhteydessä Stasi sai käskyn olla värväämättä häntä tai kontaktihenkilön statusta ulkomaalaisena kommunistina hänelle olisi tarjottukin teknisistä syistä. SKP:n vähemmistön edustaja Itä-Berliinissä oli myös edistämässä SKP:n ja SED:n suhteita, eikä siihen Stasia saanutkaan sotkea. Mutta oli poikkeuksia, kuten ”Boris”, mikä osaltani selitti ”Andreaksen” kytkösmahdollisuuden Stasiin. Vihjeen suomalaisten opiskelijoiden värväyksestä vuonna 1978 antoi ”Andreas”, joka ei ole voinut olla DDR:n diplomaatti, mutta ei ”Borista” tapaillut Pakaslahtikaan. SKP:n kaaderisto sai taloudellista tukea myös DDR:stä, ja heidät luettiin liittolaisiksi, ystäviksi, kuten SED:n ja Stasin papereissa lukee. Useimmat suomalaisopiskelijat DDR:ssä olivat SKP:n fasilitoimia opiskelustipendiaatteja.

1980-luvulla arvokkaimmat Stasin kontaktit kirjattiin papereihin ”operatiivisiksi resurssiksi”. Näiden resurssien tutkimatta jättäminen vääristää vakoilututkimuksen jo lähtökohtaisesti, jonka seikan sekä Elo että Rentola nähtävästi tietoisesti käyttävät edukseen. Elo myös niputtaa Stasin peitenimet ”Maxin”, ”Boriksen” ja ”Katin” ja sanoo heidän ”tehneen yhteistyötä Stasin kanssa opiskeluaikoinaan DDR:ssä”. Kaikki olivat värvättyjä, mutta apulaisvaltakunnansyyttäjä Jorma Kalskeen mukaan ”Katin” rikokset vanhenivat vasta vuonna 2006. SKP-taustainen ”Kati” on käsitykseni mukaan kaikkein merkittävintä Stasin värväämä suomalainen, ellei jotain uutta paljastu. Miksi häntä ei asetettu esitutkintaan saatikka syyteharkintaan vuosina 2000–2002, jää Rentolalta ja Eloilta pohtimatta. Allekirjoittaneen käsitys on, että korkea poliittinen taho lopetti tutkinnan, kuten minulle tutkintaa suorittanut Supon ex-poliisi ja entinen poliisiylijohtaja ovat epäsuorasti todenneet. ”Katin” kan-

siossa on 1 000 sivua, ja se sisältää kaikki kolme kansion osaa, mukaan lukien värväysasiakirjat ja maksukuitit vuosilta 1978–1986. Häntä arvostettiin myös KGB:ssä. Vuosina 1986–1989 Juntunen oli kielenkääntäjänä DDR:n Helsingin edustustossa.

Elon artikkelin lukija jää vaille olennaisia Stasin arkistojen käyttöön liittyviä tietoja. Miksi kovia vakoilutapauksia (värvättyjä) koskeva Rosenholz-tutkinta torpattiin, vaikka kyse oli 20–50 vuoteen 1990 jatkuneesta tapauksesta? Stasin varapäälikkönä vuoteen 1990 Helsingissä toiminut Gerhard Maget on vahvistanut, että Stasilla oli vuonna 1989 enemmän kuin 20 todellista suomalaista yhteistyöhenkilöä. Näihin tapauksiin Elon ja muiden DDR-tutkijoiden kannattaisi perehtyä. Entä kuka oli DDR:n yliopistoilla toiminut suomalaisten värväri ”Andreas” vuosina

1977–1979? Ketä suomalaiset yrittivät värvätä? Kuinka pitkälle SKP ja SED menivät yhteistyösään? DDR:n kommunistipuolueen SED:n yhteistyöhenkilön asemaansa tuskin Pakaslahtikaan haluaa kohdaltaan kiistää, mikä seikka hänen kohdallaan on olennaista, ei Stasi, joka oli SED:n työkalu. SED:n politbyroossa oli myös KGB:n avustajia, jotka pitivät huolen siitä, että SED oli NKP:n talutusnuorassa. Vai uskooko Elo, että SED toimi itsenäisesti suhteessa KGB:hen? Jos tämä on todistettavissa, se olisi läpimurto DDR-tutkimuksessa. KGB oli ”valtio valtiossa” myös DDR:ssä. Ja siten myös Stasi, joka teki yhteistyötä KGB:n kanssa. Tästä ”Katin” tapaus on hyvä esimerkki. Stasi ei myöskään viime vaiheessa totellut SED:tä vaan KGB:n ja NKP:n antamia ohjeita. Tämän Elo unohtaa.